

Latorre Riveros,
Juan Ignacio

Moviment estudiantil: re-polititzant la societat xilena

Resum

El present article explora els antecedents històrics de l'actual cicle de mobilitzacions estudiantils a Xile, que trobaríem en les reformes neoliberals de la dictadura militar i en la posterior consolidació del model d'educació mercantilitzada durant els governs democràtics, qüestió que ha generat un profund malestar en aquesta generació d'estudiants massivament endeutats. S'analitza també com el moviment social està polititzat la societat xilena, està incidint en l'agenda pública i està plantejant transformacions profundes com l'Assemblea Constituent.

Paraules clau

Educació de mercat, Neoliberalisme a Xile, Mobilitzacions estudiantils, Nova constitució, Assemblea constituent

Movimiento estudiantil: re-politizando a la sociedad chilena

El presente artículo explora los antecedentes históricos del actual ciclo de movilizaciones estudiantiles en Chile, los cuales estarían en las reformas neoliberales de la dictadura militar y en la posterior consolidación del modelo de educación mercantilitzada durante los gobiernos democráticos, cuestión que ha generado un profundo malestar en esta generación de estudiantes masivamente endeudados. Se analiza también cómo el movimiento social está politizando a la sociedad chilena, está incidiendo en la agenda pública y está planteando transformaciones profundas como la Asamblea Constituyente.

Palabras clave

Educación de mercado, Neoliberalismo en Chile, Movilizaciones estudiantiles, Nueva constitución, Asamblea Constituyente

The Student Movement: re-politicizing Chilean society

This paper explores the historical background of the current cycle of student demonstrations in Chile, which can be traced to the neoliberal reforms of the military dictatorship and the subsequent consolidation of the commercialized model of education under democratic governments, an issue that has caused a deep malaise in this generation of massively indebted students. The paper also looks at how the social movement is politicizing Chilean society, influencing the public agenda and is positing profound transformations such as the Constituent Assembly.

Keywords

Market-driven education, Neoliberalism in Chile, Student mobilizations, New constitution, Constituent Assembly

Com citar aquest article:

Latorre Riveros, Juan Ignacio (2013).
"Moviment estudiantil: re-polititzant la societat xilena"
Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 55, p. 101-109

▲ Antecedents històrics de les mobilitzacions estudiantils

El sistema educatiu xilè es va transformar en un dispositiu reproductor de la desigualtat intrínseca

Els estudiants no només encarnen la manifestació del fracàs de la “modernització” neoliberal de l’educació, sinó que plantegen una impugnació global al model i a l’estructura institucional que els sosté. Davant d’aquesta interpel·lació, l’argument usual de l’ortodòxia neoliberal, per oposar-se a qualsevol mesura redistributiva, és que aquesta interfereix en l’òptima assignació de recursos i genera ineficiència. La crítica a l’educació de mercat proporciona un molt bon exemple per demostrar que el model neoliberal, més que una estratègia de desenvolupament concebuda en funció del benestar social, és un discurs ideològic que emmascara una manera específica d’apropiació i dominació, i sosté que els únics mecanismes per a la mobilitat social són el creixement econòmic i l’educació. Tanmateix, l’evidència a partir de les tres últimes dècades mostra que el sistema educatiu xilè es va transformar en un dispositiu reproductor de la desigualtat intrínseca del model, que no és un efecte indesitjat o un error del mercat, sinó una necessitat del mateix.¹

El disseny institucional i jurídic de l’actual sistema educatiu a Xile es troba a la Constitució Política de 1980, la qual s’instal·la a través d’un plebiscit fraudulent (sense comptar amb normes i procediments democràtics mínims) en plena dictadura militar. És clara la ideologia neoliberal i la concepció d’un Estat mínim i subsidiari en molts àmbits de l’economia i les polítiques públiques. A l’incís 11 de l’article 19 sobre educació, s’estableix que: “la llibertat d’educació inclou el dret a obrir, organitzar i mantenir establiments educacionals [...], els pares tenen el dret d’escollir el centre d’educació per als seus fills [...], una Llei Orgànica Constitucional establirà els requisits mínims que s’hauran d’exigir en cada un dels nivells de l’ensenyament bàsic i mitjà i assenyalarà les normes objectives, de general aplicació, que permetin a l’Estat vetllar pel seu compliment”².

Aquesta va ser la Llei Orgànica Constitucional d’Ensenyament núm. 18.952 (LOCE) promulgada el 9 de març de 1990 (l’últim dia hàbil del govern de Pinochet), la qual, en essència, col·loca el sistema educacional xilè dins de les concepcions, matrius i orientacions estratègiques del dogma neoliberal. El traspàs de la gestió educativa a institucions intermediàries es va inaugurar amb el Decret de Llei núm. 18.952 del 10 d’agost de 1979, que va transferir un cert nombre de centres d’educació tècnico-professional a corporacions privades. Els decrets núm. 4002 de 1980, i núm. 300 de 1981 van modificar els plans i programes de l’educació bàsica i mitjana, respectivament. Es va disposar, a més, el traspàs dels establiments fiscals a les municipalitats i va establir el canvi del subsidi a l’oferta pel subsidi a la demanda, mitjançant subvencions portables o *vouchers* sobre la base de l’assistència dels alumnes.

El DL núm. 3.541 i els DFL 1 a 24 de 1981 van reestructurar l'educació superior, van reorganitzar la Universitat de Xile, a la qual li van reduir les seues regionals i l'Institut Pedagògic. D'altra banda, es va retallar l'aportació fiscal directa al pressupost anual, i es va introduir un criteri de competència per a obtenir l'aportació fiscal indirecta (prou baixa), obligant a cobrar més a les famílies dels estudiants. Es va impulsar la creació d'instituts professionals i centres de formació tècnica privats (els quals per llei devien ser sense ànim de lucre, però a la pràctica operen amb figures complexes en què hi ha societats-mirall relacionades, moltes de les quals immobiliàries, que retiren utilitats de les universitats), i es van eliminar dotze de les carreres pedagògiques amb rang universitari exclusiu. Aquest conjunt de polítiques privatitzadores va rematar amb la LOCE, la qual va disposar que tots els centres educacionals, finançats per l'Estat, fossin gestionats per "sostenidors" municipals o particulars. Aquestes mesures, entre d'altres, finalment van atemptar contra l'educació pública (en tots els seus nivells) i amb el protagonisme de l'Estat a garantir el dret a una educació de qualitat per a tota la societat.

Les reformes implementades pels governs de la concertació en la transició a la democràcia no van tenir efecte substancial ni en la millora de la qualitat de l'educació ni en la reducció de les desigualtats. Això es va posar en evidència amb el sorprenent moviment estudiantil el maig de 2006 (a l'inici del govern de Michelle Bachele, qui en el seu primer discurs públic a la nació va demostrar que el tema de l'educació no era una prioritat en el seu programa), conegut com "la revolució dels pingüins" (per l'uniforme que van utilitzar els estudiants secundaris a Xile), que en qüestió de setmanes va passar de reivindicacions de tipus corporatiu, com la gratuïtat del passatge escolar per al transport i la millora de la infraestructura a la derogació de la LOCE i al qüestionament global de l'esquema educacional privat heretat de la dictadura.

En la seva expressió més sintètica, el moviment estudiantil secundari, que va rebre un ampli recolzament dels estudiants universitaris, els professors, el moviment sindical i sectors de pares i apoderats, va exigir el final del lucre en educació (particular subvencionada per l'Estat i amb finançament compartit amb les famílies, cosa que és font de segregació social a les escoles segons la capacitat de pagament), i el terme de la municipalització de l'ensenyament, la qual ha de ser restituïda al Ministeri d'Educació.

Amb habilitat tàctica, i apostant pel desgast natural del moviment (que basava la seva acció en mantenir paralitzats sota el seu control la majoria dels centres educatius públics del país), el Govern (després de canviar el ministre de l'Interior i el d'Educació) va convocar un Consell Assessor per a la Qualitat de l'Educació, amb representació de tots els sectors, inclosos els estudiants. Passats sis mesos de treball, coexistien dues visions a l'interior del Consell. Una, que es feia càrrec de la crisi i proposava la substitució de

l'actual esquema per un altre també de naturalesa públic-privada, però amb un rol de l'Estat molt més preponderant i, una altra, que en essència era part d'una visió que buscava estendre els criteris de mercat a tots els aspectes relatius a la gestió.

Finalment, la classe xilena li va donar l'esquena al moviment estudiantil promulgant una nova Llei General d'Educació núm. 20.370 el setembre de 2009, que deixa virtualment intocada l'esperit de la LOCE, atès que sosté que radica en els pares el deure d'educar els seus fills i reserva a l'Estat només el deure "d'atorgar especial protecció a l'exercici d'aquest dret [...], el sistema d'educació serà de naturalesa mixta, incloent-hi una de propietat i administració de l'Estat o els seus òrgans, i una altra particular, ja sigui subvencionada o pagada, assegurant als pares i als apoderats la llibertat d'elegir el centre educatiu per als seus fills [...], l'Estat té el deure de resguardar la llibertat d'ensenyament [...], la qual inclou el dret d'obrir, organitzar i mantenir centres educacionals". La frustració de la "revolució dels pingüins" va madurar com a experiència política i va tornar a reapareixer cinc anys després amb més força, el 2011, ara amb les protestes estudiantils universitàries.

Aquest segon exercici d'acció col·lectiva del moviment estudiantil, molt més potent i estès que el primer, representa l'expressió viva del fracàs del model d'educació de mercat, que s'ha transformat en un dispositiu amplificador de les profundes desigualtats aparellades al model neoliberal a Xile, el qual està basat en l'exportació de recursos naturals (sense valor afegit), força de treball de baixa qualificació, sense poder de negociació col·lectiva (afebliment sindical) i, fins fa poc temps, ordre públic satisfactori ("governabilitat") a causa d'una forta repressió policial criminalitzant la protesta social³.

La Confederación de Estudiantes de Chile (CONFECH) va presentar un petit llibre de dotze punts a l'Executiu i al Parlament, que en síntesi sol·licita: garantir l'educació com a dret social; incrementar, significativament, les aportacions basals estatals a les universitats públiques, especialment a les regionals; eliminar la banca privada en el finançament de l'educació; posar fi al lucre en tot el sistema educacional; diversificar l'accés a l'educació superior; garantir la qualitat de l'educació; eliminar les traves legals que impedeixen l'organització i participació dels diferents estaments del sistema educatiu; crear una xarxa d'educació tècnica estatal, articulada a tots els nivells; crear una carrera docent amb estabilitat laboral i millors remuneracions; desmunicipalitzar l'educació bàsica i mitjana; crear un nou sistema de gestió de l'educació pública, descentralitzant, però dependent del Ministeri d'Educació; i posar fi al finançament compartit (família-estat-mercat), que ha generat una segregació social intolerable.

Era molt difícil esperar que un govern de dretes, defensor del neoliberalisme com el de Sebastián Piñera, doni respostes positives a aquest petit grup, que pretén canviar l'orientació de les polítiques públiques d'educació. L'única cosa que han aconseguit és que aquests anys es rebaixi del 6% al 2% la taxa d'interès dels crèdits bancaris per a finançar els estudis superiors per part de les famílies, i que ara el Banc Estat operarà de manera exclusiva en aquest tipus de préstecs deixant fora del negoci la banca privada.

Novetat de les mobilitzacions: plantegen canvis de fons en el model

Les protestes estudiantils a Xile, que sorgeixen amb molta força el 2011, són una expressió de descontentament i malestar davant d'un sistema educatiu en crisi. Hi ha una distribució desigual en l'accés a una educació de qualitat segons l'ingrés socioeconòmic, que mostra resultats significativament desiguals en proves estandarditzades en llengua i matemàtiques segons la mateixa variable de classe social. Els estudiants de famílies d'ingressos alts estudien en centres educatius privats, accedeixen a un "servei" de qualitat segons la seva capacitat de pagament i obtenen millors resultats acadèmics que la resta de la població. Es produeix així, a més, una profunda segregació social, els rics estudien amb els rics, els de la classe mitjana amb els seus semblants i els pobres amb els pobres, generant veritables "guetos" educatius. La diversitat social i l'equilibri econòmic estan absents de l'educació, en el moment en què els grups socials recorren a determinats centres en funció del seu ingrés monetari, semblaria que l'educació a Xile està conscientment estructurada per classes socials, així ho suggeria l'Informe OCDE ja el 2004⁴.

La diversitat social i l'equilibri econòmic estan absents de l'educació

A més, en els darrers anys es va produir un fort increment en l'accés a l'educació superior, però a institucions de dubtosa qualitat, amb clares finalitats comercials que destinen grans sumes de diners a la publicitat, amb un sistema d'acreditació molt qüestionat, i on el finançament és principalment privat (familiar) a través de l'endeutament amb el sistema financer que cobra altes taxes d'interès (usura). Tot plegat, en un context de feble regulació estatal, pròpia d'un país que va implementar en les darreres dècades, des de la dictadura militar cap endavant, fortes polítiques neoliberals, on estan molt mercantilitzats els sistemes d'educació, salut i pensions. Alhora, la deserció dels estudiants més pobres és molt alta a les universitats, per la qual cosa se genera una doble frustració: d'una banda, no poden determinar els seus estudis (projecte de vida, oportunitats de mobilitat social futura, etc.), i per l'altra, surten fortament endeutats amb la banca privada pels crèdits a llarg termini que van demanar per pagar els seus estudis. Cal afegir-hi que gairebé

un 60% dels estudiants que sí aconsegueixen finalitzar els seus estudis, no treballen en allò que van estudiar atès el desacoblament entre el sistema educatiu i el mercat de treball. Aquests factors, com que afecten massivament la població, han generat una profunda i justificada indignació entre els joves, que han decidit organitzar-se, mobilitzar-se i protestar públicament.

Sens dubte, hi ha un dèficit de l'Estat en aquesta matèria. Les famílies xilenes financen privatament i majoritàriament l'educació superior, d'aquí que una de les demandes del moviment estudiantil sigui una major aportació de la despesa pública com a percentatge del PIB a través d'una reforma tributària equitativa (estructura progressiva). Això afecta principalment els grups econòmics que concentren la riquesa a Xile, on cinc famílies acumulen el 30% del PIB. "La iniquitat a Xile és alta i el sistema tributari fa poc per reduir-la, hi ha molt espai per a l'elusió tributària a Xile, cosa que també facilita l'evasió dels més rics"⁵.

Una altra de les demandes del moviment estudiantil té relació amb els processos de democratització de les institucions educatives, on els estudiants, treballadors administratius i acadèmics tinguin veu i vot en les decisions importants, com ara l'elecció d'autoritats, rendició de comptes financers, llibertat d'associació i organització, planificació estratègica, etc. Aquest procés de democratització interna també dialoga amb un altre procés de democratització de la societat xilena en el seu conjunt. Aquí, la demanda és per una assemblea constituent que posi fi a la Constitució Política heretada de la dictadura militar i que en aquests vint anys de transició a la democràcia pactada no s'ha pogut superar en allò que és substantiu (només reformes menors).

La demanda per una assemblea constituent és central per garantir el dret a l'educació per sobre de la llibertat d'educació, però també obre el debat en els altres drets socials, on el desafiament és desmercantilitzar-los i reprendre un major control social, democràtic i estatal en salut, previsió social i habitatge. A més, el moviment estudiantil ha "despertat" novament el moviment del treball que demanada una nova institucionalitat laboral per enfortir el sindicalisme (molt afeblit actualment), la negociació col·lectiva i el dret a vaga efectiu, sumat al final de les Administradores de Fons de Pensió (AFP) per passar a un sistema de repartiment amb solidaritat intergeneracional.

En el fons, el debat rau en la necessitat de posar fi a una concepció de l'Estat subsidiari i neoliberal que ha fomentat l'acumulació extrema de la riquesa en poques famílies, per passar a un que tingui clara vocació redistributiva i social, que vetlli per les grans majories del país, per la qual cosa cal un nou contracte social i un nou ordre polític, jurídic i econòmic. És aquí on es justifica la convocatòria a una nova constitució a través d'una assemblea constituent.

Les protestes estudiantils, atesa la seva massivitat, la seva perseverança aquests darrers anys, el seu nivell d'organització i recolzament ciutadà, han motivat altres moviments socials (ambientalistes, maputxe, regionalistes, minories sexuals, treballadors, etc.) a perdre la por de sortir al carrer i de demanar canvis profunds i estructurals en la societat, no només sectorials. Per aquest motiu, els estudiants han obert un nou cicle polític a Xile, paradoxalment enmig d'un període presidencial on governa la dreta, que s'ha mantingut distant de les mobilitzacions ciutadanes i no ha cedit res substancial en la seva agenda programàtica, aprofundint sovint el conflicte social a través d'una forta repressió policial. Actualment, el govern pateix una alta desaprovació per part de la ciutadania.

Conclusió: els estudiants estan polititzant el país

Per tot plegat, el moviment estudiantil ha cercat ampliar la seva base de suport en altres sectors de la societat, i està instal·lant un discurs més integral de transformacions socials, passant per posar fi a l'actual sistema de pensions privat de capitalització individual, reformular la institucionalitat laboral per dotar de major poder de negociació col·lectiva els sindicats, enfortir el sistema de salut públic per sobre del privat, canviar el sistema electoral binominal (que, en la pràctica, ha exclòs del Parlament partits polítics minoritaris i moviments socials independents), la recuperació estatal dels recursos naturals estratègics (mineria, aigua, energia), i tot plegat passa per redactar una nova constitució a través d'una assemblea constituent.

Aquí hi ha el mèrit del moviment estudiantil, que ha mantingut el suport ciutadà de gairebé el 80% de la població, ha conscienciat i polititzat la societat, a quaranta anys del cop d'Estat, en ple any electoral continuen instal·lant aquestes banderes de lluita i estan influïnt decisivament en l'agenda pública d'un nou cicle polític que s'està inaugurant de cara al futur. Tota la classe política, que en la seva gran majoria presenta una gran desaprovació ciutadana, s'ha vist obligada a pronunciar-se públicament sobre les demandes dels estudiants, els quals continuen sortint a manifestar-se de manera massiva, alegre i pacífica als carrers (només grups minoritaris provoquen violència).

Des de la meua perspectiva, la “mare de totes les batalles” se juga a l'assemblea constituent per avaluar l'impacte real d'aquest cicle de mobilitzacions en la transformació de la societat. Les constitucions polítiques de Xile sempre han tingut un origen elitista i mai el poble sobirà no ha participat en la redacció ni ha sancionat democràticament el text constitucional. “La ciutadania social mai no ha participat en la dictat de la ciutadania legal”⁶.

El moviment estudiantil ha cercat ampliar la seva base de suport i està instal·lant un discurs més integral de transformacions socials

Segons el professor de Dret Constitucional Fernando Atria⁷ “la Constitució de 1980 mirava de manipular les regles perquè només la dreta pogués guanyar, perquè ella guanyés fins i tot quan perdés, cosa que identifica el problema com un joc trampós”. D’aquí la il·legitimitat d’origen de la Constitució que ens regeix actualment. Aquesta crisi de legitimitat està relacionada amb el desprestigi de les institucions representatives, la qual explica per què són elles les que reflecteixen la futilitat a què queda reduïda la política, ateses les trampes constitucionals. És irrellevant que el poble es manifesti, per exemple, per posar fi a l’educació proveïda amb ànim de lucre, perquè no correspon al poble, a través de l’agència política, decidir sobre això: correspon als hereus de Pinochet, que sempre tindran el seu veto disponible per evitar aquesta reforma. Però aleshores la política institucional (al Parlament) és un escarniment, no s’hi juga realment res d’important.

Per fora de
les institucions
tramposes s’està
acumulant pressió
política

Per fora de les institucions tramposes s’està acumulant pressió política, això implica que aquesta pressió no es pot manifestar institucionalment, quedant “al carrer”, produint erosió al sistema. Com més gran sigui la demanda per “canviar el model”, major serà la pressió, major la neutralització i major l’erosió. La pregunta, aleshores, no és si la institucionalitzat tramposa en algun moment cedirà. La pregunta és quan, i en quines condicions, i què és el que s’emportarà per davant. Perquè, sens dubte, les institucions poden arribar a neutralitzar l’agència política del poble durant unes dècades, fins que el poble hagi assolit prou desenvolupament polític. Aleshores, com ensenya l’experiència (especialment la llatinoamericana), passarà el que hagi de passar perquè aquesta correlació es restableixi. “El problema constitucional s’haurà de solucionar a les bones o a les dolentes”⁸. Això no s’ha d’interpretar com una amenaça, sinó com un diagnòstic ombrívol.

Sens dubte, però, estem vivint un moment polític-social complex i esperançador alhora. Com diu Susan George, “els activistes que conec només estan intentant aconseguir un món més just i viure de manera honorable a les circumstàncies de la seva època i el seu lloc, producte certament de l’atzar. Però com més treball duc a terme, més m’adono que totes les activitats realitzades, a tota mena de llocs, s’estan fusionant i estan formant un moviment genuí que anomenem Moviment per la Justícia Global. El nom tant és: el que importa és que un gran nombre d’iniciatives aparentment aïllades poden, amb el temps, formar una massa crítica... Estem, d’això n’estic segura, implicats en un nou moment de la llarga història de l’emancipació humana”⁹.

Juan Ignacio Latorre Riveros
Director del Centro de Reflexión y Acción Social
Universitat Alberto Hurtado - Xile
jlatorre@uahurtado.cl

Bibliografia

Atria, Fernando (2013). “El problema constitucional: instituciones tramposas”. Dins: *Revista Mensaje*, p. 9-11.

Constitución Política de la República de Chile, 2009.

Herreros, Francisco. “La resistencia estudiantil y el fracaso de la educación de mercado en Chile”. Dins: Estay, Lara i Cortés (eds.) 2012. *El neoliberalismo y su crisis: causas, escenarios y posibles desenvolvimientos*. Red de Estudios de la Economía Mundial (REDEM), p. 209-225.

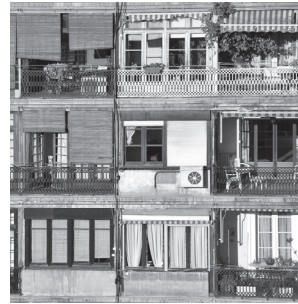
George, Susan (2010). *Sus crisis, nuestras soluciones*. Icaria Editorial.

OCDE (2012). *OECD Economic Surveys: Chile 2012*, OECD Publishing. http://dx.doi.org/10.1787/eco_surveys-chl-2012-en

OCDE (2004). *Revisión de políticas nacionales en educación: Chile. París y Santiago*: OCDE y MINEDUC

Salazar, Gabriel (2003). *Historia de la acumulación capitalista en Chile*. LOM Ediciones.

Salazar, Gabriel; Pinto, Julio (1999). *Historia Contemporánea de Chile I: Estado, legitimidad, ciudadanía*. LOM Ediciones.

-
- 1 Francisco Herreros. “La resistencia estudiantil y el fracaso de la educación de mercado en Chile”. Dins: Estay, Lara i Cortés (eds.) 2012. *El neoliberalismo y su crisis: causas, escenarios y posibles desenvolvimientos*. Red de Estudios de la Economía Mundial (REDEM), p. 209-225.
  - 2 *Constitución Política de la República de Chile*, 2009.
  - 3 Gabriel Salazar (2003) *Historia de la acumulación capitalista en Chile*. LOM Ediciones, p. 158-163.
  - 4 OCDE (2004). *Revisión de políticas nacionales en educación: Chile. París y Santiago*: OCDE y MINEDUC.
  - 5 OCDE (2012). *OECD Economic Surveys: Chile 2012*, OECD Publishing. http://dx.doi.org/10.1787/eco_surveys-chl-2012-en
  - 6 Gabriel Salazar; Julio Pinto (1999). *Historia Contemporánea de Chile I: Estado, legitimidad, ciudadanía*. LOM Ediciones, p. 310.
  - 7 Fernando Atria (2013). “El problema constitucional: instituciones tramposas”. Dins: *Revista Mensaje*, p. 9-11.
  - 8 *Ibid.*
  - 9 Susan Geroge (2010). *Sus crisis, nuestras soluciones*. Icaria Editorial, p. 265-267.
-